

נקודה למחשבה על הנקודות שבתורה

במרכזה של פרשת וישלח מסופר על המפגש הגדול של יעקב ועשו אחרי שנים רבות שבהן לא נפגשו, בין היתר מפני שעשו רצה להרוג את יעקב. בתחילת הפרשה מתוארות ההכנות המדוקדקות של יעקב לקראת הפגישה. יעקב אינו מוכן לקחת סיכונים, ומתכוון למלחמה שתבוא ככל הנראה בעקבות השנאה של אחיו אליו. המתח בשיאו, והנה, בשעת המפגש מתחוללת תפנית מפתיעה בעלילה (בראשית ל"ג, ד): "וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפל על צוארו וישקהו ויבכו". הפתעה: במקום שעשו יתקוף את יעקב כפי שציפינו, או לפחות יתנהג כלפיו בשנאה – הוא רץ ומנשק אותו.

כל מי שקרא את הפרשה נתקל בתופעה מעניינת בפסוק – מעל כל אחת מאותיות המילה "וישקהו" מופיעות נקודות. נקודות אלה מקורן במסורת קדומה ופותחות הן פתח לפירושים רבים. רש"י מביא שתי דעות חלוקות בעניין דרישת הנקודות (שם):

וישקהו – נקוד עליו, ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי (בהעלותך סט), יש שדרשו נקודה זו לומר שלא נשקו בכל לבו. אמר ר' שמעון בן יוחאי הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו.

רבי שמעון מסביר כי באמת היינו מצפים שעשו יפגע ביעקב מפני שידוע שהוא שונא אותו, לכן הנקודות משמשות כמעין תחליף לסימן הקריאה של ימינו, ובאות להדגיש את הפליאה מרחמיו של עשו על יעקב, שהתנהג כאח ונשק לו מכל הלב, בניגוד למה שציפינו.

דעתו של רבי שמעון היא דעה יחידאית, והדעה השנייה שרש"י מביא היא הדעה הרווחת אצל רוב הדרשנים. על פי דעה זו, עשו לא נשק ליעקב בכל ליבו; כלפי חוץ זו נראתה נשיקה לכל דבר, אך בתוכו עשו עדיין שנא את אחיו, והנשיקה הייתה חלק מהצגה חיצונית. יש פרשנים שהלכו אף רחוק יותר, ואמרו שלא רק שעשו כלל לא התכוון לנשק, אלא שהוא אף התכוון להרע ליעקב ולנשוך אותו. תופעה זו של מילים נקודות איננה תופעה חד פעמית; בתורה עשרה פסוקים שבהם מופיעות נקודות מעל אותיות ומילים מסוימות. נקודות אלו פותחות פתח לדרשות וללימודים רבים.

א. נקודת מוצא – מקור הנקודות

באבות דרבי נתן (ל"ד, ה) מפורטים כל הפסוקים שבהם מופיעות נקודות, וכן מובא לכאורה המקור שלהן:

כך אמר עזרא: אם יבא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך, אומר אני לו כבר נקדתי עליהן. ואם אומר לי יפה כתבתי אעביר נקודה מעליהן.

על פי הסבר זה, כשכתב עזרא הסופר את התורה הוא נתקל במילים שהעלו אצלו חשש, שמא אין הן צריכות להופיע שם. בצעד מתוחכם סימן עזרא את אותן מילים בנקודות, כך שיוכל לצאת נקי בכל מצב – אם יתגלה שהופעות אלו אינן נכונות, יצביע עזרא על הנקודות שמסמנות לנו שלא להתייחס למילים תחתיהן. אם יסתבר שאין כלל בעיה באותן מילים, ימחק עזרא את הנקודות כלא היו. נראה לכאורה שעזרא סובר כי יש מקום להגיד שישנן אותיות בתורה שאינן צריכות להיכתב. הנקודות מסמנות לנו אילו אותיות יש למחוק ועל אילו אותיות אנחנו יכולים לסמוך. נראה שאכן כך הבינו חלק מחכמי המדרש, כמו שניתן לראות מדברי רבי שמעון בן אלעזר המובאים בבראשית רבה (מ"ח, טו):

אמר ר"ש בן אלעזר: בכל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב, נקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה.

רבי שמעון בן אלעזר מחלק בין שני סוגי הופעות הנקודות בתורה – במקומות שבהם יש יותר אותיות נקודות מכאלו שאינן נקודות, יש לקרוא את הנקודות בלבד ולהשמיט את השאר; במקומות שמעטות הנקודות במילה, יש להשמיט את אותן אותיות נקודות ולקרוא את השאר. רבי שמעון סובר כי על ידי השמטת אותיות מסוימות, נגלות לעינינו הבנות אחרות במקרא. בין כך ובין כך, באופן פשוט, מובן מדבריו שאכן יש מקום למחוק אותיות מספר התורה.

ב. נקודת המחלוקת – בעניין שלמות התורה

נגד הבנה זו יוצא המהר"ל בהתנגדות חריפה, ומזועזע מעצם המחשבה על מחיקת אות מהתורה (תפארת ישראל סו):

אין לומר בתורת ה' שום תיקון כלל ואין בו שינוי, כי דברי א־לוהים חיים אין בו תוספת וגרעון כלל ולא שינוי לא בתיבה ולא באותיות ולא בנקודות, רק הכל נמסר הלכה למשה מסיני (...) יש אמרו כי טעם הקרי והכתיב כי עזרא הסופר מצא בלבול הספרים (...) וכן הנקודה שבתורה אותן האנשים הרבו דברים כי עזרא הסופר הוא שתקן הנקודה, והנה הם פוגמים בכבוד התורה שהיה לתורה תיקון (...) אבל התורה נקוד שלה הכל נתן מסיני.

לא ייתכן, אומר המהר"ל, שבתורה הא-לוהית יש טעות; מי שטוען שיש מקום להוסיף או לגרוע בתורה, ולו בפסיק קטן בלבד, טוען בעצם שיש סיכוי להימצאות טעות בתורה. וזה, כאמור, לא ייתכן ואף נחשב כפגימה בכבוד התורה. נראה אפוא כי המהר"ל יוצא ישירות נגד אותה דרשה על עזרא והנקודות, ואומר בפירוש שמקור הנקודות הרי הוא נתון מסיני. המהר"ל פונה אל אותם דורשים ואומר ש"ראוי היה להם שילחכו עפר בלשונם ולא היו כותבים דעתם" (שם).

אם כן, נראה כי לפנינו מחלוקת, שביסודה עומד עניין שלמותה המוחלטת של התורה. המהר"ל עומד על כך שהנקודות שבתורה מסורות מה' אל משה עוד ממעמד הר סיני, ומתנגד נחרצות לדעה שנעשה שינוי בתורה בידי עזרא, כל שכן אם השינוי מעיד על סיכוי לטעות בדברי התורה. אולם על דבריו יש לשאול – אם אכן מקור הנקודות מסיני הוא, מה אם כן הן באות ללמדנו?

ברצוני ליישב בין המדרש ובין המהר"ל. אפשר אולי ללמוד את המדרש על עזרא הסופר כמעין משל שבאמת לא היה ולא נברא, כפי ההבנה השנייה של המדרש שהצגנו לעיל בהערה – אם ישנן מילים בתורה המעוררות את חשדו של עזרא, הבקיא שבבקיאים בתורה, נראה שיש סיבה לזה, ועלינו להתבונן באותן המילים ולהבין מה עניינן הנסתר. התורה לא השתנתה חלילה, לא הוסיפו עליה ולא גרעו ממנה אפילו לא נקודה אחת. המהר"ל בהתנגדותו למדרש אינו בא בטרוניא על תוכנו, אלא על סתימתו וחסכונו במילים והסברים; המהר"ל טען נגד כותבי המדרש שלא נזהרו מספיק ולא דייקו והסבירו את דבריהם וכוונתם, מה שגרם להבנות שגויות שאכן הדבר קרה כפשוטו. הנקודות ניתנו עם כל התורה מסיני, וכשהמדרש מספר שעזרא סימן את המילים המנוקדות, כוונתו לומר שהנקודות באות ללמדנו שבכתוב הגלוי יש משמעות נסתרת שיש לדורשה.

על פי הבנה מתוקנת זו, אפשר להבין מחדש אף את דרך דרישת הנקודות של רבי שמעון בן אלעזר שהובאה לעיל: רבי שמעון אמר כי יש לדרוש חלק מהאותיות, כלומר, לעיין מקרוב באותיות אלו ולגלות עניינים נסתרים. אין הוא התכוון חלילה למחיקת אותיות מהתורה. דבריו, כמו דברי המדרש באבות דרבי נתן, גרמו ל"כמה חסירי דעת", לפי דבריו של המהר"ל, להבין שיש אותיות בתורה הניתנות למחיקה. זו, כאמור, הבנה שגויה ומסוכנת שעליה הזדעק המהר"ל.

כעת ננסה לברר – איזה סוג של דברים נסתרים מסומנים בנקודות? וכיצד מסייעות הנקודות לגלות אותם?

ג. נקודת מבט – בין הנסתר לנגלה

נחזור לעניין הנשיקה של עשו ליעקב, שעליה דרשו רבים כי המעשה בפועל לא תאם את כוונות הלב. לפי המדרש, עשו שונא ליעקב ואין בו כל כוונה לנשקו. הנקודות מסמנות לנו שהפעולה הכתובה, הגלויה לעין, אינה תואמת לרחשי הלב בעת עשייתה. אם כן, הרובד הנסתר שעליו מצביעות הנקודות הוא הכוונה הפנימית של עושה המעשה, שהייתה שונה ממה שנראה כלפי חוץ.

ברצוני להמשיך עם כיוון זה של הפרשנים, אשר מתיישב מחד גיסא עם דברי המדרש על עזרא, אשר כביכול סימן את אותן מילים שאכן תיארו את מה שנעשה אך הסתירו את הכוונה הפנימית, ומאידך גיסא עם דברי המהר"ל, שהרי אין זה שינוי בתורה כלל, אלא התעמקות בה וחשיפת הרבדים החבויים במציאות שעליה מדובר.

כאמור, תופעה זו של מילים נקודות מופיעה עשר פעמים בתורה. בכל ההופעות האלו אפשר לזהות חוט מקשר על סמך דברי הפרשנים: הנקודות בהן מסמנות לנו שהגלוי לנו אינו מסונכרן עם הפנים.

אפרט חלק מהמקורות בעלי המילים הנקודות:

בפרשת וירא, כשהגיעו המלאכים לבקר את אברהם, שאלו אותו איפה שרה (בראשית י"ח, ט):

ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל:

מעל המילה "אליו" מופיעות נקודות. בעקבות הופעת הנקודות בפסוק דורשים שהמלאכים, בהיותם מלאכים נבדלים מן החומר, ידעו היכן נמצאת שרה. הם שאלו את אברהם שאלה זו מכיוון שרצו לחבב את שרה על אברהם, שיידע כמה צנועה היא שאינה מופיעה בפני האורחים הזרים (בבא מציעא פז, א). דרשה נוספת אומרת שמכיוון שלא רצו שאברהם ידע את זהותם העליונה, הם שאלו כדרך כל בשר כאילו הם לא ידעו את התשובה. גם מכאן עולה שהפעולה החיצונית לא תאמה את הכוונה הפנימית.

באותה פרשה, לאחר מהפיכת סדום ועמורה, עת נמלטו לוט ושתי בנותיו מהאסון, סברו שהפיכת סדום החריבה את העולם כולו והרי שלושתם האחרונים ששרדו (רש"י בראשית י"ט, לא). בעקבות הבנה זו, מחליטות בנות לוט לגרום לאביהן לבוא עליהן כדי להקים ממנו זרע ולהמשיך את קיום האנושות בעולם. הן משכרות את אביהן ובאות אליו אחת אחרי השנייה, לילה אחרי לילה. לכאורה, מרוב שכרותן לא ידע לוט כלל מהמעשה (בראשית י"ט, לא-לג):

ותאמר הבכירה אל הצעירה אבינו זקן ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ:
לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עמו ונחיה מאבינו זרע: ותשקין את אביהן יין
בלילה הוא ותבא הבכירה ותשכב את אביה ולא ידע בשכבה ובקומה:

מעל המילה "ובקומה" מופיעות נקודות. הדרש על פסוק זה אומר שבאמת לוט
התפכח קצת מיינו בקימת ביתו הראשונה, ולמעשה ידע מה שעוללה לו, ולמרות
זאת לא נזהר מלהשתכר גם בלילה השני (רש"י שם). דרשה זו רומזת כי היה ללוט
רצון מועט לשתף פעולה עם מזימת בנותיו, ולא היה זה אונס מוחלט.
בפרשת וישב מסופר על בני יעקב אשר יצאו לרעות את צאן אביהם על פי
בקשתו (בראשית ל"ז, יב):

וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם:

מעל המילה "את" מופיעות נקודות. מנקודות אלו דורשים שלא הלכו הבנים
לרעות את הצאן לטובת אביהם בלבד, אלא השתמשו ברעיית הצאן כתירוץ
להתרחק מיעקב כדי שיוכלו ליהנות בלי שהוא יראה וידע מה הם עושים (רש"י
שם: "שלא הלכו אלא לרעות את עצמם"). הרד"ק מוסיף ומסביר כי הם הלכו
לאכול ולשתות ולעשות כרצונם בשכם, שם הם גם רחוקים מהשגחת אביהם וגם
מרגישים כשליטים, שהרי הם הרגו את אנשי המקום לאחר מעשה דינה, ואנשי
שכם עוד יראים מהם. משמע גם כאן שהכוונה המפורשת בפסוק רחוקה מאוד
מהכוונה הפנימית.

ד. נקודת סיום

הדוגמאות עוד רבות, אך ברצוני לחתום עם דוגמא אחרונה ומסכמת. בפרשת
נצבים מופיע הפסוק (דברים כ"ט, כח):

הנסתרת לה' אלהינו והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה
הזאת.

פסוק זה בא כציווי על החברה להיות אחראית גם על מעשיהם של היחידים,
ולדאוג לטפל בהתאם באנשים החוטאים אשר סרים מדבר ה'. עם זאת, החברה
אינה יכולה לדעת מהם רחשי הלב הפנימיים של כל אדם ואינה יכולה לטפל
בחטאי הלב של היחיד. על כן התורה אומרת שמחשבות נסתרות אלו, חטאי
הלב, הן תחת אחריותו של הקב"ה שיוודען ויכול לטפל על פיהן כראוי באדם
היחיד. את המעשים הגלויים והחיצוניים של היחיד החברה יודעת, ועליה מוטלת
האחריות לטפל בחטאים אלה – להעניש את היחידים החוטאים ולבער את הרע
מקרבם. אם לא יעשו כן, יענשו הרבים על חטאו של היחיד.

בפסוק זה מופיע מספר הנקודות הרב ביותר – אחת עשרה נקודות מעל המילים "לנו ולבנינו", ובנוסף מעל האות 'ע' מהמילה "עד". גם כאן נדרש שהכתוב אינו תואם בדיוק את המחשבה הפנימית (רש"י שם):

נקוד על לנו ולבנינו, לדרוש שאף על הנגלות לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן (סנהדרין מג, ב), משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל, ונעשו ערבים זה לזה.

הדרשה אומרת שה' עדיין לא העניש את כלל הציבור על חוסר התעסקותם בחטאיו הגלויים של הפרט, אלא חיכה עד אשר חצו את הירדן, נכנסו לארץ ונשבעו לקבל על עצמם את כל דברי התורה בהר גרזים והר עיבל. כך נעשו ערבים זה לזה והתחייבו אף על חטאי היחיד.

אולי מכיוון שגם בפסוק זה, שמדבר על ההבדל בין הנסתר לנגלה, מופיעות נקודות שכפי שאמרנו מעידות שהחופץ אינו מסונכרן עם הפנים, אפשר להסיק מאיפה נובעת גישת הדרישה הזו בנוגע לנקודות. כל עניינו של פסוק זה הוא להבהיר את ההבדל בין המעשים הנסתרים של האדם ובין המעשים הגלויים שלו. הוא קובע כי המשמעות הנסתרת נראית לה' בלבד. כאמור, הנקודות מופיעות מעל המילים "לנו ולבנינו", ובנוסף על האות ע – ייתכן שזהו רמז שהעין ('ע') המצומצמת שלנו ושל בנינו מראה לנו אך ורק את הגלוי לנו ולא את התמונה במלואה. לפי זה מתבארות כל הנקודות שבתורה כמכוונות ללמדנו על הרובד הנסתר, רובד הכוונה הפנימית, שגלוי לה' לבדו: "כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב" (שמואל א' ט"ז, ז).

לאור זאת, הנקודות נושאות עמן אמירה עקרונית: עלינו נותר רק לשאוף כמה שיותר שתוכנו יהיה כברנו, שכל מעשינו יהיו מונעים מהכוונה הפנימית שלנו ולא חיצוניים לנו ולנטיות לבנו. שנהיה ערבים זה לזה ואולי לפני זה – שנהיה ערבים לעצמנו, בין הפנים לחופץ; אם אכן כך ננהג, לא נותר מקום לאף אחד אחר לסמן אותנו בנקודות שנויות במחלוקות. "והייתם נקיים מה' ומישראל".